

XVIII. YÜZYILIN SONLARI- XIX. YÜZYILIN BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ-ŞEKİ HANLIĞI İLİŞKİLERİ

Arif CABBAROV* - Necmi UYANIK**

Öz

Azerbaycan tarihinde üzerinde durulması gereken birtakım konular vardır. 18. yüzyıl ortalarında oluşan hanlıklar ve bunların komşu devlet Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri bunlardan birisidir. Hanlıklar dönemine ait birçok değerli eser ortaya konmuştur. Sovyetler Birliği döneminde bu konulara pek dokunulmamış, 1990 yıllardan sonra bu dönemlere ait çalışmalar yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği, dağıldıktan sonraki dönemlerde de Azerbaycan Hanlıkları ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi ilişkiler hakkında bazı araştırmalar yapılmıştır. Makalemizde Osmanlı Başbakanlık Arşivinden ve Azerbaycan'da yayınlanan kaynaklara istinat edilerek bu hanlıklardan biri olan Şeki Hanlığının Osmanlı Devleti ile olan siyasi ilişkilerine yer verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Şeki Hanlığı, Azerbaycan, İşgal Siyaseti, Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl

THE RELATIONSHIP OF SHEKI KHANATE AND OTTOMAN STATE BETWEEN LATE XVIII AND EARLY XIX CENTURY

Abstract

There are a lot of institution in Azerbaijan history that needs to be emphasized. The khanates that formed in the mid-18th century and their connection with the neighboring state Ottoman State are one of them. Although many valuable works have been put forward during the Khanate period, there aren't sufficient work about the mutual relations of Azerbaijani khanates, especially the Sheki Khanate with the Ottoman State. Hence, research on the khanates was limited, and after the 1990s, studies of these periods began to surface slowly. There has not been much research on these relati-

* Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, Azerbaycan. arifcabbbar55@gmail.com
ORCID:0000-0003-0372-7478

** Prof. Dr., Selçuk Ün. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Konya/Türkiye. nuyanik@selcuk.edu.tr
ORCID:0000-0003-3692-3168
Makalenin Gönderilme Tarihi: 24.11.2017
Makalenin Kabul Tarihi: 11.04.2018
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 24.04.2018

ons since the collapse of Soviet Union Within the framework of the information obtained, the relations between the Ottoman State and the Seki Khanate were evaluated in this article.

Keywords

Seki Khanate, Azerbaijan, Occupation Policy, Ottoman State, XIX century

GİRİŞ

Azerbaycan tarihinde üzerinde durulması gereken birtakım konular vardır. 18. yüzyıl ortalarında oluşan hanlıklar ve bunların komşu Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri bunlardan birisidir. Hanlıklar dönemine ait birçok değerli eser ortaya konmuştur. Sovyetler Birliği döneminde bu konulara pek dokunulmamış, 1990 yıllardan sonra bu dönemlere ait çalışmalar yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki dönemlerde de Azerbaycan Hanlıkları ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi ilişkiler hakkında bazı araştırmalar yapılmıştır. Sovyet döneminde, bu yönde çalışmalar yapılamaması bir yana, Azerbaycan-Osmanlı ilişkilerinin araştırılması üzerine konulan engeller, diğer yandan Osmanlı-Türk kaynaklarının Azerbaycan aydınları tarafından erişilemez olması da söz konusudur. Ayrıca, Sovyet döneminde dışarı kapanıklık da büyük rol oynamıştır. Araştırmacıların, o zaman için tasniflenememiş olan Osmanlı Başbakanlık Arşivleri ve gerekçelerle kısıtlamalar getirilen Moskova'daki Sovyet arşivlerine başvurması, neredeyse imkânsız bir hâlde idi. Osmanlı Devleti ile olan münasebetler, ya tamamıyla aydınlanmamış ya da münasebetlere, "Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan arazisinde tahribatları"¹ gibi başlıklarla kaleme alınmıştır. O dönemde hanlıklarla ilgili araştırmalar kısıtlı kalmıştır ve 1990 yıllardan sonra bu dönemlere ait çalışmalar yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Elde edilen bilgiler çerçevesinde, makalede, Osmanlı Devleti-Şeki Hanlığı arasındaki siyasi ilişkilere yer vermeye çalışılmıştır.

HANLIKLAR, ŞEKİ HANLIĞI VE OSMANLI İLE İLİŞKİLERİ

Azerbaycan hanlarının Osmanlı Devleti ile olan karşılıklı yazışmaları hakkında bilgilere bakıldığında daha çok Ermeni tüccar ve Rus memurların, Ruslara yazdıkları yazılar dikkat çekmektedir. Onlar bu yazılarla, hanlıklarla Osmanlılar arasındaki sıkı ilişkiden rahatsızlık duyuyor ve Rusya'yı dikkatli olmaya çağırıyorlardı.² Bir diğer kıymetli haiz kaynaklar ise, Osmanlı Devleti'nin sınır eyaletlerindeki memurların verdikleri mektuplar olmuştur. Bu memurlar, Osmanlı sarayı ile hanlıklar arasındaki irtibatı sağlamışlardır.

Şeki, Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgesinde yerleşen, çeşitli tarihi dönemlerde ülkeye tecavüz eden yabancı işgalcilere karşı mücadelede önemli bir rol oynamış şehirlerden birisidir. Kuzeybatı Azerbaycan, o cümleden Şeki bölgesi, en eski zamanlardan, özellikle tarihimizin Kimmer, İskit ve Saka döneminden başlayarak çeşitli Türk topluluklarının toplu halde yerleştiği

¹ Abdullaev Q.B., *Azerbaydjan v XVIII veke i vzaimootnoşeniya Ego v Rossiey*, Bakü 1965, s. 506.

² Güntekin Necefi, *Osmanlı Devletinin Azerbaycan Hanlıklarıyla Siyasi Elgeleri (XVII esrin II yarısı)* monografi, Bakü 2002, s. 5.

diyarlardandır. Arap hilafetinin çöküşü sonucunda Azerbaycan topraklarında meydana gelen yerli devletlerden biri de Şeki hâkimliği idi. Şeki hâkimleri, Orta Çağ'da Azerbaycan'ın Kuzeybatı topraklarının yabancı işgallerinden korunmasında aktif olarak iştirak ettikleri gibi, Azerbaycan dâhilinde gelişen siyasi süreçlerde de önemli bir rol oynamışlardır. Kuzeybatı Azerbaycan topraklarını düşman saldırılardan koruyan Şekiller, Azerbaycan'da Albania devletinin mirasçıları gibi bir görevi üstlenmişlerdir³.

XVIII. yüzyıl ortalarından sonra, Azerbaycan'da hanlıklar döneminin temelleri atılmaya başladı. En güçlü hanlıklar ve onların hâkimleri, örneğin Guba Hanı Feteli Han, Şeki Hanı Hacı Çelebi, Urmiye Hanı Feteli Han, Karabağ Hanı Penah Ali Han vb. Azerbaycan hanlıkları arasındaki çekişmeler, Osmanlı Devleti'nin bu yerlerdeki etkinliğinin azalması ve İran'ın Azerbaycan hanlıklarına karşı sürdürdüğü ikili siyaset, Rusya'nın bölgede yürüttüğü aktif işgalci siyasetinin gerçekleşmesini kolaylaştırmıştır⁴.

Uluslararası ilişkilerde Azerbaycan'ın jeopolitik konumu önemlidir. Azerbaycan Hanları dış siyasetle tahtlarını korumak, güçlerine güç katmak gayesinde idiler. Ancak hanların arasındaki çatışmalar politikalarına büyük bir darbe vurmuştur. Guba, Şeki ve Karabağ Azerbaycan topraklarının birleştirilmesine özellikle önem vermişlerdi. Azerbaycan hanlıkları bu hedeflerine ulaşmak için komşu büyük devletlerle siyasi ilişkiler kurarak onların desteğini almaya çalışmışlardır. Bu devletler Azerbaycan'a sınır komşuları olan Osmanlı, Rusya ve İran devletleri idi. Bu devletleri her üçü bölgede kendi otoritesini kurmak veya olan otoritesini devam ettirmek çabasında idi. XVIII. yüzyılın ortalarında bölgede İran'ın daha aktif rol aldığı görülmektedir. İran Safevi devleti, bu yüzyılın ortalarında tarih olsa da selefleri olan Kaçarlar, Azerbaycan üzerindeki egemenliklerini sürdürmeye çalışmışlardır.

1736 senesinde Eçmiyadzın savaşında Osmanlı Devletine üstünlük sağlayan Nadir Han, Safevi Devleti'nin de sonunu getirmiştir. Bu savaştan sonra, Şah⁵ ilan edilen Nadir; Şirvan, Karabağ, Çukursad ve Tebriz beylerbeyliklerini Azerbaycan adı altında yeniden birleştirmek gayesinde olmuştur⁶. Ancak gaddarlığıyla ün salan Nadir Şah, bölge üzerinde ağır şartlar uygulamaya başlamıştı. Ağır vergi politikası, yerel feodal efendilerin zulmü köylülerin isyanına neden oldu. Nadir Şah düşünüyordu ki, halk fakir duruma düşerse ve parasız olursa, kolay-kolay devlete karşı başkaldıramaz.

³ Şirinbey Hacıeli. *Şimal-Qerbi Azerbaycan: İngiloylar*. Bakü 2007, s. 280.

⁴ Вутков Р. Q., Материалы для новой истории Кавказа Часть 1, (Materiyalı Dlya Noviy İstoriya Kafkaza I his.), s. 235-236.

⁵ Azerbaycan Tarihi "Uzaq keçmişden 1780-ci illere geder", (Redaktör: Süleyman Elyarı) Bakü 1996, s. 494.

⁶ İrade Nuriyeva, Azerbaycan Tarihi, (Eski Zamanlardan-21. yüzyılın Başlarına Kadar), Bakü 2015, s. 151.

Bundan dolayıdır ki, Şamahı ahalisinden 150 000 manat vergi istemiştir⁷. Vergi memurları bundan istifade ederek iki kat daha çok vergi toplamaya başlamışlardı. Vergiler yüzünden acı çeken diğer bölge Astara olmuştur. O dönemde Azerbaycan'a seyahat eden Rus İ. Leh, Astara halkının dilenci durumunda olduğundan bahsetmiştir.⁸ Bu duruma fazla dayanamayan Astara köylüleri isyan çıkarmıştır. Kısa süre sonra Şeki'nin Bilecik köyü, ardından ise Cenik, Tala ve Car'ın komşu köyleri isyan etmiştir.

1743-1744'te Şirvan, Şeki, Tebriz, Hoy ve Salmas'da yeni ayaklanmalar başlamıştır. Bu dönemde Şeki ile mücadele daha önem arz ediyordu. 1741 yılında Şeki'yi, Nadir Şah tarafında atanan Melik Necef, idare ediyordu. Şeki halkı, Nadir Şah'a Necef Bey'in Sünni halka eziyet ettiği hakkındaki şikâyetlerini bildirmişlerdi. Halktan gelen şikâyet üzerine Nadir Şah şehrin tanınmış simalarından olan Hacı Çelebi Kurban oğlunu, Şeki'nin ikinci Melik'i olarak Şeki 'ye atamıştır. Böylece Nadir Şah, Şeki 'de iki başlı hâkimiyeti kabul ederek en büyük hatalarından birini yapmış oluyordu. Hacı Çelebi Necef Bey'in yaptığı zulümlere karşı çıkınca, onu aradan kaldırmak niyetiyle fırsat kollamış ve zaman zaman Hacı Çelebi'den Nadir Şah'a şikâyet mektupları yazılmıştır. Bu şikâyetler üzerine, Nadir Şah Hacı Çelebi'yi huzura çağırır⁹. Hacı Çelebi, boynunda idam halatı olduğu hâlde Nadir Şahın huzurunda konuşma cesareti göstermiş ve Necef Bey'in, Haşmetli Şah'ın tebasına zulüm ettiğini, halkın bu olaylar dolayısıyla Şah'a karşı nefret beslediğini ve Şah'ın bunu hak etmediğini, dile getirerek Şah'ı idam kararından vaz geçirmiştir. Çelebinin bu korkusuz davranışı Nadir Şah'ın hoşuna gitmiş ve Hacı Çelebi'yi affetmiştir¹⁰. Bu olaylardan sonra, Şeki 'ye dönen Hacı Çelebi bir müddet daha görevini sürdürmüştür. Necef Bey'in devamlı şikâyetleri üzerine, Nadir Şah Hacı Çelebi'yi yeniden huzura çağırmış, lakin bu defa kesin olarak idam ettirileceğini anlayan Hacı Çelebi, Nadir Şah'ın huzuruna çıkmamıştır. Şehir ileri gelenleriyle toplantı yaptıktan sonra Necef'i öldüren Hacı Çelebi, 1743'de bağımsızlığını ilan etmiş ve Şeki'yi Azerbaycan'da ilk bağımsız hanlığa çevirmiştir.

1747 yılında Nadir Şah'ın suikast sonucu öldürülmesinden¹¹ sonra, İran'daki Safevi egemenliği sarsıldığından, Azerbaycan'da meydan gelen hanlıklar (Bakü Hanlığı, Şirvan Hanlığı, Derbent Hanlığı, Karabağ Hanlığı, Gence Hanlığı, Şeki Hanlığı, Guba Hanlığı) zaman zaman kendi aralarında savaşlar da hemen hemen hepsinin gayesinin aynı olduğu görülmektedir.

⁷ Elçin Garayev, Azerbaycan VIII esir Rus ve Avrupa Seyyahlarının Tesvirinde, Bakü 2005, s. 78.

⁸ Aynı yer.

⁹ Kerim Ağa Fatih, *Şeki Hanlarının Mühteser Tarihi*, Bakü 1993, s. 10.

¹⁰ Aynı yer.

¹¹ *Azerbaycan Tarihi*, 7 C., C. III (XIII-XVIII. eserler). Bakü 2007, s. 56.

Bu hanlıkların başını ise Şeki ve Guba hanlıkları çekmiştir. Ruslardan ve Kaçarlardan gelecek tehlikelere karşı tek bayrak altında hanlıkları birleştirerek vahit Azerbaycan devletini kurmak ve tek bir noktadan idare etmek amacıyla olmuşlardır. Ne var ki, hanlıklar bunu siyasi bir yolla değil de savaşlar yoluyla halletmeye çalışmışlardır.

Hacı Çelebi Han'ın hâkimiyeti döneminde (1743-1755), Şeki Hanlığı; bir yandan batıdan Rusya'nın savunduğu Gürcü Çarlarının işgallerine karşı savaşırken, diğer taraftan yaklaşmakta olan Rusya-İran saldırısına karşı Azerbaycan'ı birleştirmek politikası gütmüştür. Bu amaçla öncelikli olarak, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişki kurmuştur.¹² Şuna da dikkat çekmek gerekir ki bahsedilen dönemde, Rusya ile savaşmaya eğilim göstermeyen Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın Azerbaycan hanlıkları ile münasebetlerini ve kendisinin bölgedeki çıkarlarını diplomatik yolla halletmeye çalışmıştır. Öyle ki, Osmanlı sultanlarının talimatları ile Azerbaycan'la komşu olan eyaletlerin valileri Azerbaycan hanlıklarında yaşanan olayları dikkatle izliyor ve edindikleri bilgileri merkeze aktarıyorlardı.¹³

Şeki Hanlığı, 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Kuzey Azerbaycan hanlıkları içerisinde en güçlü Hanlık haline geçmişti. Ereş ve Gebele hanlıklarını da kendi hâkimiyeti altına alarak hanlığın gücüne güç katmıştır¹⁴. Daha Nadir Şah'ın sağlığında ona karşı mübarezeye başlamış olan Şeki hâkimi Hacı Çelebi, Şeki Vilayetini müstakil ilan etmişti. Nadir Şah'ın ölümünden sonra İran'daki karışıklık daha da arttığı için ve Azerbaycan'ın müstakil hanları Osmanlı Devleti ile karşılıklı ilişkilere öncelik vermişlerdir. Hacı Çelebi'nin Osmanlı Devleti'yle ilk defa ilişki kurmuş olduğunu, 1747 senesinde Osmanlı Devleti'ne gönderdiği mektuptan anlamak mümkündür.¹⁵ Şekli Hacı Çelebi Han, artık 1747'de Osmanlı Sadrazamına mektup göndererek, Şirvan ve Dağıstan ahalisinin İran'a karşı isyan ettiğini ve Nadir Şah'ın öldürüldüğünü yazıyor, yeni bir Şah tahta oturana kadar, Rusların ve Kızılbaşların müdahalesine karşı, onların müdafaa olunmasının önemine dikkat çekiyordu¹⁶. Bunlarla birlikte Şeki Hanlığı için diğer bir tehdit de komşu Gürcü çarları olmuştur.

1752'de Teymuraz ve İrakli, Gence üzerine yürümeyi kararlaştırdıkları bir dönemde Şeki ve Karabağ hanlarının da Gence'yi ele geçirmek istediklerini biliyorlardı. İrakli, bunun üzerine Penah Han'ın, diğer hanlıklarla ileti-

¹² G. Necefli, *age.*, s.132.

¹³ Memmedov H. M., *Osmanlı İmparatorluğunun Harici Siyasetinde Azerbaycan Hanlıqları*. Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Xeberleri, Tarix, Felsefe ve Hüquq Seriyası, Bakü1989, s. 45.

¹⁴ Mahmud İsmayıl-Maya Bağirova, *Şeki Hanlığı*, Bakü 1997, s. 11.

¹⁵ İbrahim Yüksel, "Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'ı İstilas ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu" -Kafkas Araştırmaları, İstanbul 1988, s. 27.

¹⁶ Tofig Mustafazade, XVIII Yüzyillik-XIX Yüzyilliyin Ewvelerinde Osmanlı- Azerbaycan Münasebetleri, Bakü 2002, s. 72.

şime geçerek Hacı Çelebi'ye karşı bir ittifak yapmayı önermiştir. Bu ittifaka Gence Han'ı Şahverdi Han, Karabağ Hanı Penah Han, Karabağlı Kazım Han, İrevan Hanı Hüseyinali Han'ın ve Nahçıvan Han Haydaroğlu Han da katılmışlardır¹⁷. Böylece Çelebi Han'a karşı güçlü bir ittifak oluşturulmuştur. Hanlar, Iraklı ile görüşmek üzere Gence 'ye gittiğinde, pusuya yatan Gürcü askerleri tarafından saldırıya uğramış ve hapsedilmişlerdir¹⁸. Böylece Iraklı, adı geçen hanlıkları bu yolla kendisine tabi etmek niyetinde idi. Bu havadisi haber alan Hacı Çelebi, hanları kurtarmak için Iraklı üzerine yürümüş ve hanların hepsini kurtarmıştır. Bu olay hakkında da Hacı Çelebi Osmanlı Devleti'ne mektup yazmıştır. Mektupta şöyle deniyordu: "... Karabağlı Kazım Han, Penah Han Cavanşir, Hakverdi Han, Hüseyneli Han, Necefqulu Han.... Vesaire hanlar birleşerek ... II Iraklı Hanların hepsini öz çadırına topladı. Ziyafet esnasında onları hapsedti. Sonra Gence kalesi üzerine hareket etti. ...sabahdan günoortanın sonlarına kadar misilsiz dövüş oldu. Allah'ın yardımı ile müselmanlar zafer kazandılar"¹⁹, bu olay tarihe Kızılıkaya Hıyaneti gibi geçmiştir.

Hacı Çelebi, Kartli-Kaheti Çarlığına üstünlük sağladıktan sonra oğlu Atakişi Bey'i Borçalı ilçesine hâkim tayin etti²⁰. İki sene Atakişi Bey Borçalı'da kaldı. Hacı Çelebi Teymurazla bir barışık anlaşması yapmak istese de, Teymuraz 2000 kişilik askerle Atakişi Bey'e hücum ederek onu Borçalı'dan çıkarmıştır. Bu olaydan sonra Hacı Çelebi Car cemaatinin de yardımıyla Ganig nehrinin kıyısında Gürcülerle karşılaştı ve onlara ağır darbe indirerek geri püskürmüştür²¹.

Hacı Çelebi, yukarıda gösterilen savaşların bazıları hakkında Osmanlı Devleti'ni bilgilendirmiştir. Bunlardan biri, 1754 senesinde Hacı Çelebi Han'ın şahsen kendisinin Osmanlı sarayına gönderdiği mektubudur. Hacı Çelebi Han mektubunda: "... Nadir Şah sayısız hesapsız askerleriyle Şirvan ve Dağıstan mahalında işgal etmekle büyük tahribat yapmıştır. Ayrıca üzerimize saldırarak dokuz ay boyunca kuşatma altında tuttu. Ama Allah bize yardım etti. ... Nadir Şah'ın ölümünden sonra Hanlıklar, İran'ın değişik yerlerinde bağımsızlıklarına kavuştu. Osmanlı Devleti eskiden beri, gerektiğinde, Dağıstan, Şirvan ve onun çevresindeki hanlıklara her zaman yardımcı olmuştur..."²², diyerek, Osmanlı Sarayı'na bilgi vermiştir. Mektubun devamında ayrıca bilgi niteliğinde şunları da vurgulamıştır: "... Gürcü valileri haklı-haksız varisi olduğu iddiasında bulunun-

¹⁷ İ. Nuriyeva, age., s. 160.

¹⁸ M. İsmayıl-M. Bağirova, age., s. 15.

¹⁹ Elmi Eserler (E.E.), cild 32. Günay Talbova, Şeki Hanlığıyla Osmanlı İmparatorluğu Elgeleri Tarihinden, 2010, s. 65.

²⁰ Mahmud İsmayıl-Maya Bağirova, age., s. 15.

²¹ Abasgulu Ağa Bakıhanov, *Gülistan-i İrem*, Bakü 1951, s.186.

²² E.E. 2010, C. 32. agm., s. 65.

yor, kâfir Ruslarla birlik olarak, 40-50 bin askerle Car-Tala cemaati üzerine saldırımlar. ... Car ve Tala topluluğuyla bizim samimi komşuluğumuz vardır. Aynı zamanda din ve mezhep eşitliğine sahibiz. Böylece bizde onlara yardıma gittik. ... Bir buçuk saat vuruştuk. Allah'ın yardımıyla Müslümanlar üstün oldu, kâfirler yenildi." ²³.

Hacı Çelebi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdiği mektupları, o zamanın ilişkileri hakkındaki varsayımların kanıtıdır. Osmanlı Devleti'nde bilinen bir başka mektup, Hacı Çelebi'nin savaşı kazandığı hakkında bildiri niteliğinde mektuptur. Mektupta: "... Şirvan eyaletinin Şeki köylerinde hâkimiyeti ele almış Hacı Çelebi adı ile meşhur olan bir kişi Nadir'e karşı yerli kenthudalarla ittifak kaptı. Nadir Şah, Şirvan'a saldırdığında Nadir Şah'a karşı üstünlük sağlayan Hacı Çelebi, Yüce Allah'ın inayetiyle üç kez zafer kazandı. ... Bugün nerede olduğu bilinmeyen Nadir Şah'ın tekrar yapacağı bir saldırı karşısında bu taraflarda olan tüm askerlerini alıp İslam askerine katmak niyetinde olan Hacı Çelebi'nin mektubunu Size göndermişiz. Nadir Şah hakkında haber almak için gönderilen casuslardan hala haber yok. Yine de herhangi bir olay olursa, resmi bir belgede size bilgi vereceğiz ..." ²⁴. Buradan da, mektubun yardım değil bilgi niteliği taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Bu kaynak, Şeki Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki karşılıklı ilişkilerin devamı şeklinde bir belgedir.

Görüldüğü üzere, Hacı Çelebi'nin, Nadir Şah'a karşı Osmanlı Devleti'nden yardım isteyip istemediği pek açık değildir. Osmanlı Devleti'nin bu mektuba nasıl bir cevap verip vermediği hakkında da hiç bir bilgi yoktur. Büyük ihtimalle, İran'la ilişkileri korumayı düşünen Osmanlı'nın sadece olayları takip etmekle yetindiği söylenebilir.

Başka bir mektubunda Hacı Çelebi: "Bu olayı bilmeniz ve bildiğiniz halde sevinceğinizi ümit ederek bu mektubu size gönderiyoruz. Osmanlı devleti, İslam uğruna her zaman çok şey yaptı. Geçen sene mektup gönderdim. Şimdi hediye gönderiyorum ve size saygı ve teşekkürlerimi bildiriyorum" ²⁵ yazarak, yardım istemesi de, Osmanlı Devleti'nden istediği takdirde yardım alabileceği ihtimal dâhilindedir. Ayrıca hediyeler göndererek Osmanlı Devleti'ne bağlılığını da göstermiş oluyordu.

1755 senesinde Hacı Çelebi'nin ölümünden sora yerine oğlu Ağakişi Han geçti ²⁶. Bir süre önce Hacı Çelebi Han, güçlü bir müttefik kazanmak için oğlu Atakişi Bey'i büyük bir askeri gücü olan Gazıkumuklu Muhammed Han'ın kızı ile evlendirmiştir. Hacı Çelebi Han'ın ölümünden sonra, Şeki Hanlığına göz diken Muhammed Han, 1759'da Erez'e geldi ve Atakişi

²³ Aynı yer.

²⁴ Aynı yer.

²⁵ E.E. 2010, C. 32, agm., s. 66.

²⁶ Mahmud İsmayil-Maya Bağırova, age., s. 17.

Han'ı görüşmek için oraya davet etti. Hiçbir şeyden haberi olmayan Atakişi Han, Ereş'e gitti ve Muhammet Han tarafından katledildi. Şeki üzerine yürüyen Muhammet Han²⁷ Şeki'yi talan ve yağma etti. Bu arada Şeki ileri gelenleri, Hacı Çelebi'nin torunu olan Mehemed Hüseyin Han'ı Şeki'den kaçırarak Şamahı Hanlığına sığınmışlardı. Bu olaylardan sonra Şeki halkı isyana başlamıştır. Hüseyin Han, Muhammet Han'a karşı Karabağ Han'ı Penah Ali Han'dan yardım istemiştir. Penah Ali Han, bu isteğini geri çevirmemiş ve Muhammet Han'ı Şeki'den çekilmeye mecbur etmiştir²⁸.

Şeki Hanlığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler, Hacı Çelebi Han'ın ölümünden sonra da devam etmiştir. Hacı Çelebi Han'ın vefatından sonra iktidara gelen Şeki hanları, esas dikkatlerini hanlığın siyasi kudretini daha da kuvvetlendirmek, arazisinin genişletilmesine ve komşu hanlıklarla münasebetlerini düzene sokmaya çalışmışlardır. Ama XVII. yüzyılın 70-80'li yıllarına kadar bu ilişkilerin hangi yönde olduğu hakkında çok fazla bilgi yoktur. Lakin Azerbaycan hanlıkları ile Osmanlı Devleti'nin karşılıklı münasebetleri 1768-1774 Rusya-Türkiye muharebesi devri ve sonrasında daha da güçlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Kafkasya'da kendisine yönelmiş Rusya-Gürcistan askeri ittifaklarına karşı, Müslüman devletlerinin ittifakını kurmaya çalışmıştır. Bu münasebetle sadece Azerbaycan hanlıklarına değil, hem de Dağistan feodal hâkimlerine elçiler göndererek, hanlara gönderilen fermanlarda Rusya ile mübarezeeye geçmenin önemine dikkat çekmiştir. Çünkü bu dönemde Osmanlı Devleti'nin kendi güvenliği için böyle bir adım atması stratejik bir durumdu. Osmanlı Devleti'nin sınırlarının güvenliği Güney Kafkasya ve Azerbaycan'la sıkı sıkıya bağlı idi.

18. yüzyılın yetmişli yıllarında, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Hanlıkları arasındaki münasebetler daha da sıklaşmıştır. Bunun da sebebi Rusya'nın Kafkasları işgalinin önlenmesi meselesidir. Azerbaycan hanlıkları arasında kesintisiz olarak devam eden çekişmeler Rusya'nın Güney Kafkasya'da iyi bir pozisyon alma planına uygun gelse de, Osmanlı'yı ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Önceki kudretini kaybetmiş bir Osmanlı Devleti, Rusya'nın yayılmacı planlarını Azerbaycan hanlıklarının yardımıyla durdurmak istemiştir.

Çelebi Han'dan sonra Şeki tarihine damgasını vuran önemli hanlardan birisi Muhammed Hasan Han olmuştur. Onun döneminde şehir surlarla çevrilmiş ve hanlığın sosyal yaşamı, özellikle de vergi sistemi belli bir düzene sokulmuştur. Onun döneminde ilk defa olarak "Düstürü'l-âlem" adlı yasalar sistemi oluşturulmuştur. Bunun dışında Muhammed Hasan Han

²⁷ Mirze Camal Cavanşir Garabaği, *Karabağ Tarihi*, Bakü 1959, s. 15-16.

²⁸ Kerim Ağa Fatih, *age.*, s. 48.

kendi adıyla anılan şehir merkezinde bir kale inşa ederek, hanlık hazinesini, divanı ve kendi haremını buraya taşınmıştır²⁹.

Mehemmed Hasan Han döneminde, Salavat Dağı'ndan Kür çayına kadar uzanan arazide yerleşen Şeki Hanlığı, doğuda Guba ve Şirvan, batıda ise Gence ve Karabağ Hanlıkları ile komşu idi. Arazisi 9000 metrekare verst idi³⁰. Hanlık, 8 ilçeye, Şeki, Haçmaz, Kutqaşen³¹, Ereş³², Padar, Ağdaş, Alpout ve Bum şeklinde bölünmüştü. Nuxa şehrini de bu mahallara eklersek, 270 köyle birlikte Hanlıkta toplam 98.500 nüfus vardı. Savaş çıktığında 10-12 bin asker toplamak mümkün olmuştur³³.

Mehemmed Hasan Han'ın Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin devam ettiği, 1776'da Han'ın Osmanlı Sarayı'ndan gelen bir fermana karşılık olarak yazdığı bir mektuptan anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Mehemmed Hasan Han mektubunda, "...Padişah fermanı ile Sadaret mektubunun alındığından bahisle, Rusya'ya karşı Azerbaycan ve Dağıstan hanlarının birlikte hareket etmeleri emrine uyularak özellikle Gence kalesi, aslında Osmanlı Devleti'nin binası olup diğer kalelere kıyas olunamayacağından Rusya ile müttefik olan İrakli Han'ın muhasarasına karşı önceden olduğu gibi şimdi de kendilerinin kale kuvvetlerine yardım ettikleri, Tiflis hanlığına Ruslar tarafından gönderilen cephane ve mühimmat sevkine engel olunması hususlarında bölgenin duruma vâkıf ve itibarlı âlimlerinden olan Ali Efendi'nin bilgi vermek için gönderildiğine dair" bilgiler içermektedir³⁴.

Hanlıkların Osmanlı'ya yanaşma sebeplerinden biri de Gürcülerin, Rusların himayesini kabul ederek onların yardımı ile Azerbaycan arazilerinde olan ideallerini sürdürmek idi. Bunun için Gürcü Çar'ı, 1783 senesinde Georgiyevsik'de bir antlaşma yaptılar³⁵. Ruslardan güç alan Gürcü Çar'ı II. İrakli, sık sık Gence, İrevan ve Car-Balaken cemaatleri üzerine saldırarak rahatsız etmiştir. Bu saldırılardan rahatsız olan Hanlar, özellikle de Şeki Han'ı Osmanlı'ya mektuplar yazarak yardım istemişlerdir. Çıldır Valisine yazılan mektup bunu ispatlamaktadır: "*Merhum Sarı Mustafa Paşa'nın Kalesi (Gence Kalesi) dokuz aydır ki, Rusya kâfirlerine uyan İrakli Han tarafından Rusya askerleri ile birlikte top ve tophane ile kuşatılmış, çevredeki köyler yağma edilmiştir. ... Merhametli Muhammed Hasan Han, Osmanlı kuvvetleri ve lezgi aşiretinin bir araya gelmesiyle hücumu def edilmiştir. ... Rusya'nın İran sınırını aşacak iki kapısı*

²⁹ Dadaş Mütellimov, *Hanlıklar Döneminde Kuzey Azerbaycan'ın Osmanlı ile İlişkileri*, U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 8, S. 2, 2015 ss. 155-177, s. 162.

³⁰ Hanlık döneminde kullanılan uzunluk ölçü vahidi 1 verst = 1.0668 km-ye beraber idi.

³¹ Şimdiki Gebele Rayonu.

³² Şimdiki Haldan Rayonu.

³³ Umud Umudlu, *Şimali Azerbaycan'ın Çar Rusyası Tarafından İşkâli ve Müstemelececilik Aleyhine Mübarize (1801-1828)*, Bakü 2004, s. 12.

³⁴ BOA. *Hatt - ı Hümayun*, No: 4/94-L.

³⁵ Yakub Mahmudov-Kerim Şükürov, *Azerbaycan Diplomatiya ve Beynelxalg Münasebetler Tarihi 1639-1828*, 4 Cilt, C. I, Bakü 2009, s. 199, Cernal Gökoe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul 1979, s. 105.

var ve her ikisi de bağlıdır. Bunlardan biri Derbent kapısıdır ki, o güçlüdür ve öbür kapı bu taraftandır ki, şimdi bu tarafı zayıf görüp isterler ki, fırsat bulup İslamiyyeti ortadan kaldıralar... Şeki hanı, Şirvan ve Karabağ kumandanları, Muhammed Said Han, İbrahim Han, Ağası Han sözlerini bir etmişler ki, kâfirler tarafından saldırıya uğrarlarsa ve herhangi bir olay vuku bulursa, onlara karşı birleşmiş olsunlar. Sizden de istedikleri bu konuda onlara yardım etmenizdir... ”³⁶. Osmanlı Devleti ile Azerbaycan hanlıkları arasındaki iletişimde Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın büyük rolü olmuştur. Süleyman Paşa, II İrakli'nin Çarlık Rusya'sının yardımı ile Gence ve İrevan hanlıklarını tutmak istediğini öğrenince, Azerbaycan hanlıklarını birliğe çağırarak, Osmanlı sultanının gönderdiği fermanını ve hediyeleri onlara ulaştırmıştır. Bu çağrıya Karabağ hanı İbrahim Halil Han ve Nahcivan hanı Cafer Kulu han cevap yazıp kendi muvaffakiyetlerini bildirmiştir³⁷.

Gence Kalesi'nin Rusya'dan yardım alan II. İrakli tarafından ablukaya alınmasını, Mehmed Hasan Han ve İrevan Hanlığı'nın Gencelilerin yardımına gelmesi sonucunda işgalcilerin geri çekilmeye mecbur olması, Çıldır valisi Süleyman Paşa'nın, 1785 senesi 13 Haziran'ında Osmanlı Sarayına gönderdiği mektubundan anlıyoruz. II İrakli'nin Rusya ile 1783 yılında yaptığı Georgiyevsk Antlaşma metninin teşvik için hanlara gönderilmesi, Osmanlı Sarayı'nın, Azerbaycan Hanlarının hâlâ bölgede diplomatik yollarla kontrolünü kaybetmemeye çalıştığı ortaya koymaktadır.³⁸

1787 yılında Kafkasya'daki Rus ordularının kumandanı P. S. Potyemkin, Osmanlı'dan gelen Kapıcı Başı Muhammet Salih Bey'in, Hoylu Mehmet Han'ın yanına geldiği, sonra oradan da Karabağlı İbrahim Halil Han'ın yanına giderek getirdiği hazineyi ve mektupları Şeki Hanı Muhammet Hasan Han'a gönderdiği konusunda haberdirdir³⁹. Karabağ'dan Mehmet Salih Bey, Şamahı'ya Kubalı Feteli Han'ın ziyaretine gitmiş ve buradan Şeki 'ye dönmüştür⁴⁰. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti Ruslarla Hanlıklar arasındaki herhangi bir ittifakın oluşmasına karşı tedbiri elden bırakmamış ve ilişkileri koparmamaya çalışmıştır.

Mehmed Hasan Han, karşı tarafa yönelttiği mektuplarının birinde Çıldır Valisi'nin elçisi vasıtasıyla gönderilmiş bir mektubu aldığını haber verir, Çıldır Valisi'nin Gürcü Çar'ı Teymuraz hakkında bilgi vermek amacıyla ricasını yerine getirdiğini, Teymuraz'ın Moskova'ya gidip orada öldü-

³⁶ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4/94-G .

³⁷ G. Necefli, age., s. 26.

³⁸ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 04/110.

³⁹ Leviatov V. H., Oçerki iz İstorii Azerbaycana v XVIII. Veke, (XVIII. Yüzyılda Azerbaycan Tarihinden Denemeler), Bakı 1948, s. 153.

⁴⁰ M. İsmayil, M. Bağirova, age., s. 42.

ğünü haber vermektedir⁴¹. Bu arada Gürcü Çarı II İrakli, Georgiyevski Anlaşması'ndan hemen sonra Gürcistan topraklarını genişletmek için Rusya'nın da yardımını alarak Azerbaycan hanlıkları üzerine yürümeyi düşünmüştür. Rus-Gürcü birliğinin mütecaviz siyasetinden ihtiyat eden Azerbaycan hanları, Osmanlı Devleti'ne daha sık müracaat etmeye başlamışlardır. Sultan kendi adamlarını bölgeye göndererek onları bu birliğe karşı birleşmeye çağırmıştır⁴².

Hanlardan bazılarının Osmanlı Devleti ile yazışmalarından belli oluyordu ki, sultanı rahatsız eden olaylardan biri II İrakli'nin İrevan'a hücum tehlikesi idi. Şekli Mehemed Hasan Hanın, Erdebili Nezereli Hanın, Hoylu Ahmet Hanın sultana yazdıkları mektuplarda Kartli-Kaxetiya Çarı İrevan'a tecavüz edeceği halde Azerbaycan Hanları ona karşı ittifaka gireceklerini belirtmişlerdi ve Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdi⁴³. Nitekim Muhammed Hasan Han, 1784 senesinde Osmanlı Sarayı'na gönderdiği bir mektubunda diğer hanlıklarla birleşerek II İrakli'ye karşı savaştıkları hakkında malumat vermektedir: *"İrakli Han'ın Rusya'nın teşvikiyle Azerbaycan mülklerine dâhil Eriovan kalesine saldırısına karşı Azerbaycan ve Dağıstan hanlarının birlikte hareket etmeleri konusunda emrinize uymakla Devlet-i Aliye'nin hizmetinde olduk ... Gence kalesi birkaç yıldan beri Rusya'nın yardımı ile İrakli Han'ın işgalinde iken çevredeki hâkimlerin ,ahalinin ve Osmanlı ordusunun yardımı ile o geri alınmıştır. Sonradan İrakli Han'ın oğlu Almas Mirza, damadı Davut Bey ve Şemseddinli Ali Sultan hayli askerle buraya hücum etmişlerdir. Kale nüfusunun talebi üzerine biz de Alla hu Teâlâ'nın yardımı, ahali ve diğer ümmeti Muhammed'in yardımcıları sonucunda düşmanın tecavüzünü def etmişiz "*⁴⁴.

Sultan 1784 yılının sonbaharında Azerbaycan'a yeni İbrahim Efendi'nin sorumluluğunda 60 kişilik heyet gönderdi. İbrahim Efendi'nin getirdiği Sultan, fermanında Müslümanlar, «mukaddes savaşa» ve «Rusya hücumuna karşı gelebilmek için birleşmeye» çağırıyordu.⁴⁵ İbrahim Efendi'nin bu ziyareti aslında başarılı oldu. Şamahu, Şeki, Hoy, Karabağ Hanları, Car cemaatlerinin ileri gelenleri ve birçok Dağıstan feodali Ahıska ile ittifak yaparak Rusya'nın tecavüzüne karşı birlikte mukavemet göstereceklerine söz vermişlerdi. 1785 yılında yapılan mukavele bir antlaşmayla daha da kesinleşmiştir⁴⁶.

⁴¹ Tofiq Mustafazade, age., s. 158.

⁴² E. Garayev, *İrevan Hanlığı (1747-1828)*, Bakü 2010, s. 45.

⁴³ T. Mustafazade, age., s. 168.

⁴⁴ Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasibetlere Dair Arşiv Belgeleri, BDAGM No: 4, (Karabağ-Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy), 1578 - 1914. I Kitap, Ankara 1992, s. 65.

⁴⁵ Markova O.P., *Rossiya, Zakafkazy e Mejdunarodniye Otnoşeniya v XVIII Veke*, Moskova 1966, s. 24.

⁴⁶ T. Mustafazade, age., s. 86.

Karabağ Hanlığının Kartli-Kaxeti Çarlığı ile ilişkileri bozulduğu bir dönemde Osmanlı Devleti'ne ilgileri daha da arttı. II. İrakli Rusya hükümetine, Azerbaycan hanlarının, Osmanlılarla daha çok yaklaştıklarını, İbrahim Han'ın Sultan'a mektup göndererek, onun Gürcüler'e Gence'ye kadar gitmesine müsaade etmediğini haber vermektedir. Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın yazdığına göre, Feteli Han ve Şekili Mehmed Hasan Han da, 1785 senesinin temmuz ayında kendi elçilerini İstanbul'a göndermişlerdir⁴⁷.

Şirvan, Şuşa, Şamahı ve Hoy hanlarının, Karabağ hanının kâtibi Mehmed ve Çıldır Valisi'nin Hazine Kâtibi İbrahim'in vasıtasıyla İstanbul'a ulaştırılan yazılarındaki birlik, beraberlik ve bağlılık ifadelerinden memnuniyet duyan Osmanlı Sarayı, hanları mükafatlandırmaya karar vermiş ve Hanlara saat ve para hediyesi göndermiştir⁴⁸. Osmanlı Sarayı, şimdilik Küçük Kaynarca mukavelesinin şartlarını bozmaktan çekiniyordu, Rusya'nın Azerbaycan hanlıklarına karşı yürüttüğü işgalci siyasetine karşı açıktan mücadele edemiyordu. Bundan dolayı da olaylara diplomatik çözümlerle yaklaşıyordu. Hanlıklara gönderdiği mektuplarla birlikte hareket ederek Rusya'ya karşı koymalarını umuyordu.

Buna mukabil 1786 senesinde yine Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'ın diğer hanlıklarıyla birlikte Şeki ve Şirvan Hanı Mehmed Hasan Hana hitaben gönderdiği mektubu dikkat çekmektedir. Mektupta, *"Dağıstan hükümdarları ve Azerbaycan hanlarının Osmanlı Devleti ile önceden beri birbirlerine yardım edebilecekleri ve kardeş halklara sahip oldukları, İrakli Han ve diğer düşmanlar tarafından sınırlarımıza saldırı olursa özellikle Erzurum valisi ve seraskeri ile Çıldır valisi ve komutanlarıyla haberleşilerek karşı koyulması"*⁴⁹, isteniyordu. 1794-95 yıllarında Osmanlı Devleti'nin vadettiği yardımlar gelmeyince, bazı hanların Osmanlı Devleti'ne darılıp Rusya'ya gitmek istemesi bunun kanıtı olarak görülmelidir⁵⁰. 1795 senesinde Osmanlı, başta Guba Hükümeti olmak üzere, Azerbaycanlı hanlara daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır. Bu hadiseden sonra Osmanlı Devleti, başta Guba olmak üzere Ahıska ve Şeki hanlıklarına kendi adamlarını göndermiştir⁵¹. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, kendi adamlarını Hanlıklara göndererek ilişkileri koparmamaya çalışıyordu.

⁴⁷ T. Mustafazade. age., s. 93.

⁴⁸ BOA. C. SM, 132/6610.

⁴⁹ BOA. A. DVNS. NMH, d. 9_200.

⁵⁰ Guba Hanının ona az para verildiğinden sinirlenmiş ve hatta 1795 yılının ocak ayında İstanbul'daki Rusya Sefiri Koçubinski'nin yanına gitmiş, gizli bir şekilde Rusya'ya gönderilmesini rica etmişti. Sefir onu Kırım yoluyla Georgiyevske general Qudoviçin yanına göndermişti. Butkov P.Q., Материалы для новой истории Кавказа Часть 2, (Materiyal Dlya Noviy İstoriya Kafkaza II his.), s. 298-299.

⁵¹ Dubrovin N., Voennyıy Sbornik, Poxod Grafa V.A.Zubova v Persiyu v 1796 Godu. 1874, s. 12.

XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın dâhili ve harici siyaseti sonu gelmez bir yola girmişti. Hanlıkların birbiriyle çekişmesi ve dış güçlerin baskısı ülkede ahalinin de durumunu ağırlaştırmıştı. Rusya'nın, Büyük Kafkasları işgal etme isteği ve İran'ın yıkıcı saldırıları ülkeyi daha da darboğaza sokmuştu. Böyle bir durumda hanlıklar, büyük devletlerin himayesine gerek duyduklarını hissediyorlardı. Hanlıklar varlıklarını sürdürmek için Rusya ya da Osmanlı Devleti tercihleri arasından birini seçmek durumunda idiler. Birçok han, Karabağ, Guba, Taliş ve Bakü hanları da dâhil olmak üzere Rusya'yı tercih edecektir. Şeki, Nahcivan, İrevan ve diğer şehirler Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında kalmayı uygun görmüşlerdi. Ne var ki Osmanlı Devleti, bu hanlıkları korumak için hiçbir adım atamamış, sükunetini korumuştur. Buna mukabil Rusya, 1800 senesinde Taliş Hanlığı'nı kendi tarafına çektikten sonra⁵², 1803-1804 senelerinde büyük işgal planını hayata geçirmeye başlamıştır. 1805 yılında Karabağ, Şeki ve Şamahı hanlıkları anlaşma yolu ile Rusya tebaası olmuşlardır⁵³. Osmanlı Devleti'nin aralıksız diplomatik çabaları yetersiz kalırken, Azerbaycan XIX. yüzyıl başlarında Ruslar tarafından tamamen işgal edilmiştir. 1806 senesinde başlayan Osmanlı-Rus Harbi, Bükreş Antlaşması'yla⁵⁴ sonuçlanmış ve Osmanlı Devleti Rusların Kafkasya üzerindeki hegemonyasını kabul etmek zorunda kalmıştır.

Bu sıralar Şeki Hanlığı'nda neler yaşanıyordu. 1806'da Muhammed Hasan, kardeşi Salim Han tarafından devrilmiş ve sürgüne gönderilmişti⁵⁵. 1813 Gülistan Antlaşması⁵⁶, sonucunda İran, Şeki'deki Rus hakimiyetini kabul etmiş ve burası Rusya'ya bir eyâlet olarak bağlanmıştır. Bu tarihte hanlık topraklarında 98.500 kişi yaşıyordu ki, bunların 80.000'i Türk (%81,21), 15.300'ü Ermeni (%15,53) idi. Şeki, 1846'da Nuha ve Areş olmak üzere iki idarî bölüme ayrılmıştır. 1896'da Nuha'da yaşayan 94.767 nüfusun 66.000'i Türk (%69,64), 14.800'ü Ermenilerden (%15,61); Areş bölgesinde yaşayan 52.371 nüfusun ise 37.577'si Türk (%71,75), 12.278'i Ermenilerden (%23,44) oluşmaktaydı⁵⁷.

Şeki Hanlığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında karşılıklı ilişkiler, hanlığın Rusya tarafından işgalinden sonra da devam etmiştir. Şeki Hanı Selim Han, diğer hanların baskısı sonucunda Rusya'nın himayesini kabul etse de

⁵² Gezenfer Nəcəfli, *Azerbaycan Tarihi Oçerkləri*, Bakü 2013, s. 241.

⁵³ Mirze Adıgözəl Bey, "Garabağname", *Garabağnamələr*, I kitab, Bakü, Yazıçı 1989, s. 71, A. Bakıxanov, age., 187.

⁵⁴ Günal Teymurova, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* C. 2, Sayı 2, Ocak 2016, s. 57.

⁵⁵ Dubrovin N, age., s 407.

⁵⁶ 12 Ekim 1813'te Karabağ'ın Gülistan köyünde Azerbaycan'ın tarihi toprakları Rusya ve İran arasında paylaşıldı. Azerbaycan'ın kaderini belirleyen bu antlaşma ile Kuzey Azerbaycan Rusya, Güneyi ise İran sınırlarına bağlandı. Daha geniş bilgi için bk.: Mehman Süleymanov, *Gülistan Müğavilesi (I ve II. Bölüm)*, Bakü 2014.

⁵⁷ B.D.A.G.M No: 4, s. 51.

Rusya sözleşmeyi bozmuştur⁵⁸. 1806 yılında Selim Han ile Ruslar arasında yaşana savaş sonucunda, Selim Han kaybetmiştir. Ancak oradan kaçarak Kaçarlı Abbas Mirza'ya sığınmıştır. Bunun üzerine, Kaçarlarla Rusya arasında olan ihtilaf yüzünden Hoylu Cafer Kulu Han, Şeki Hanlığı'na sahip çıkmıştır. Onun Şeki'deki hâkimiyeti, 1819 yılına kadar sürmüştür⁵⁹. Selim Han vatanını terk edip Kaçarların ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yardımıyla gücünü yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Bu açıdan Şeki Hanlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu ile irtibatı hâlâ devam ediyordu. Daha çok Osmanlı İmparatorluğu'ndan medet uman Selim Han, onların yardımıyla yeniden Şeki hâkimi olmak niyetinde idi. Bağdat Valisi Davut Paşa tarafından verilen bilgilere göre Selim Han'ın 1813 yılında İran Prensi Abbas Mirza'nın yanında bir müddet kaldıktan sonra Bağdat'a geçmiştir. Burada Osmanlı Valisi Davut Paşa ile görüşerek Osmanlı Devleti'nin ona yardım etmesini istemiştir. Davut Paşa'nın payitahta gönderdiği mektupta, *"Selim Han, Bağdat'a gelerek ve kullarınızla görüştü. Ertesi gün toplantının zamanı bu ziyaretin sebebini öğrendik ... Şeki, Şirvan ve Dağıstan bölgelerine yayılan askerleri kendi tarafına çekerek, az zamanda bu güçlerin yardımı ile hem hanlığı hem de gösterilen eyaletleri dış ve iç işgalden kurtarmak ve kendi hakimiyeti altına almak, Dağıstan ile birlikte adı geçen ilçeleri kafirlerin işgalinden tamamen kurtulmak ümidinde olduğunu"* belirtmiştir. Ancak Ruslarla barış sağlandığı bir dönemde bunu sakıncalı bir durum olması da Davut Paşa tarafından belirtilmiştir.

Selim Han, Bağdat'tan Osmanlı Padişahıyla görüşmek üzere ayrıldı. Bu durum, Selim Han'ın, Erzurum'dan 1 Haziran 1819'da Osmanlı Sultanına gönderdiği mektuptan anlaşılmaktadır. Nitekim Selim Han mektubunda şunları yazıyordu: *"Bağdat'tan sonra Erzurum'a girdim ve görevimi yerine getirdim ve hep ulusun yüksek yöneticisine duacıyım. Sizin emrinize dayanarak, üst düzey yöneticiniz olan Bağdat Emiri Davud Paşa beni çok saygın insanlarla birlikte gönderdi. Şaban ayının 2-si Erzurum'a geldim. Söyleyeceklerimi size yazarak iletmediğimden sizinle yüz yüze görüşmek niyetindeyim. O yüzden beni huzurunuzda kabul etmenizi rica ediyorum. Sizi bizzatili görmek beni için çok hoş olurdu. Ümidvarım ki, benim ricamı kabul eder ve beni onurlandırırınız..."*⁶⁰.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'ni Azerbaycan hanları, o cümleden Şeki hanıyla ilişkisinin bir başka örneğine de, hanlıklara gönderilen padişahın cülusunu bildiren name-i hümayunda görülmektedir⁶¹.

⁵⁸ Mahmudov Y.M. Şükürov K. K., Azerbaycan Beynelhalq Münasibetler ve Diplomatiya Tarihi, 1639 – 1828. C. I, Bakü 2009, s. 365.

⁵⁹ Ramin İbadov, "Şeki Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. V, Ankara 2002, s. 74-75.

⁶⁰ E.E. 2010, C. 32. agm., s. 70.

⁶¹ B.D.A.G.M No: 4 s. 203.

Selim Han döneminde Osmanlı Sarayı'na bir başka mektupsa Selim Han'ın hanımı Tuti Bey'in⁶² tarafından gönderilmiş olan mektuptur. Bu mektupta, "Ruslar Tiflis'i istila ettikten sonra biz onlara karşı dört yıl mücadele ettik. Binlerce Müslüman kardeşimizi şehit vererek geri çekildik. Şimdi askerlerimiz kâfirlerle (Ruslar) savaştı ve onları Şeki'den çıkardı. Şu an Şeki bizim kontrolümüzdedir. Fakat geri dönüşleri konusunda endişeliyiz, çünkü kendimizi savunacak kadar silahımız yok. Bu yüzden durumumuzu size anlatıyorum. Buna ek olarak, Dağıstan ve Müslüman halkın liderleriyle bir ittifak kurduk. Durumumuzu bildirmek için Hüseyin Efendi'yi Osmanlı İmparatorluğu'na gönderiyoruz. Umarız devletin başkanı bir ferman çıkarır ve emrini verir. Silahlarımızla birlikte kırk bin Müslümanımız var. Hazırda çevredeki Rus ordusu o kadar zayıftır ki bizimle savaşı kazanamazlar"⁶³ diyordu.

Yukarıda da belirttiği üzere, İran'a üstünlük sağlayan Rusya, onu 1813 yılında Gülistan Anlaşmasını imzalamaya mecbur etmiştir. Rusya'nın egemenliğini kabul etmeyen bazı hanlar Osmanlı Devleti'ne ve İran'a gitmek istemişlerdir. Şeki Hanı Selim Han da Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Ankara'ya yerleştirilen Selim Han'ı Devlet maaşa bağlamıştır⁶⁴.

SONUÇ

XVIII. asrın ikinci yarısında Azerbaycan'da İran hâkimiyetinin yıkılmasından sonra, bağımsız hanlıkların varlığı ortaya çıktı. Bu hanlıklar, Azerbaycan üzerinde otoritesini kurmak isteyen üç egemen komşu devletle ilişkilerini sürdürmek zorunda idi. Bu devletler ağır yaralar almış ancak, Azerbaycan üzerindeki iddialarını sürdürmekte olan İran, batıda üst-üste yenilgiler aldığından topraklarının çoğunu kaybetmiştir. Azerbaycan'daki siyasi olayları takip eden Osmanlı Devleti ile birlikte bu dönemlerde gitgide bölgede söz sahibi Rusya etkin olmaya başlamıştır.

Azerbaycan hanlıkları arasında durmadan devam eden çatışmalar, Rusya'nın Kafkasya bölgesine yerleşme planlarını kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti, bu ardı-arkası kesilmeyen çatışmaların bir an önce bitirilmesi ve hanların birlikte hareket ederek, Rus ve Gürcü Çarlarına karşı hareket etmelerini defalarca mektuplar yazarak istemiştir. Eski gücünü kaybeden Osmanlı Devleti, Rusya'nın saldırganlık planlarını Azerbaycanlı hanlar ile durdurma niyetinde olmuştur. Rusya'nın Güney Kafkasya'ya müdahalesi, Azerbaycan hanlıklarının Osmanlı Devleti'ne yakınlaşmasına yol açmıştır. Şeki, Şamahı, Gence, Nahçıvan ve Karabağ hanlıkları kendilerini bu saldırı-

⁶² Osmanlı kaynaklarında Dudu Hanım olarak geçmektedir.

⁶³ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 1108/44645-F.

⁶⁴ B.D.A.G.M No: 4, s. 40.

lardan korumak için Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini sürdürmüşlerdir.

1768-1774 Rusya-Osmanlı Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Azerbaycan'da hanlıklarla ittifak yaparak, Rusya'ya karşı savaş planı kursa da, Rusya'nın bu dönemde hanlıklara olan baskısı sonucunda tam tersi olarak Azerbaycan hanlıkları Osmanlı'dan yardım istemek zorunda kalmışlardır. 1783 yılında imzalanan Georgiyevsk Anlaşması'ndan sonra Rusların ve Gürcülerin, Azerbaycan topraklarına müdahalesi daha da yoğunlaşınca, Azerbaycan hanlıkları Osmanlı Devleti ile ilişkileri daha da gelişmiştir.

Osmanlı Devleti, Azerbaycan hanlıklarını, sadece Rusya'dan değil aynı zamanda Gürcü ve Ermeni tecavüzlerinden de korumaya çalışmıştır. Bu dönemde, Gürcüler de Azerbaycan'ın batı bölgesinde hak iddia etmişlerdir.

Bütün bu gelişmelere rağmen, Osmanlı Devleti'nin tüm bu yardım çabaları sadece kağıt üzerinde kalmıştır. İyice zayıf düşen devlet, Rusya ile olan ilişkilerini diplomatik yollarla halletme çabasında olmuş, hanlıkların istedikleri askeri yardımları sağlayamamıştır.

Çalışmada belirtildiği üzere; Azerbaycan'da ilk hanlık olan Şeki Hanlığı'nın Osmanlı Devleti ile yazışmalarında, zaman zaman Rusya ve Gürcülere karşı yardım talebinde bulunmuştur. Şeki Hanlığı, XIX. yy. başlarında Rusya tarafından işgal edilene kadar Osmanlı Devleti ile ilişkilerini sürdürmeye ve korumaya gayret etmiştir.

KAYNAKÇA

A-Arşiv Belgeleri

- B.D.A.G.M No: 4, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (Karabağ – Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Guba, Hoy), 1578 - 1914. I Kitab. Ankara 1992.
- BOA, Hatt – 1 Hümayun, No: 04/110.
- BOA, Hatt – 1 Hümayun, No: 4/94-G.
- BOA. A. DVNS. NMH. d, 9-200.
- BOA. C. SM, 132/6610.
- BOA. Hatt-ı Hümayun, No: 4/94-L.

B-Telif Eserler

- Abdullaev Q.B., Azerbaydjan v XVIII veke i vzaimootnoşeniya eqo v Rossiey, Bakü 1965.
- Azerbaycan Tarixi “Uzaq keçmişden 1780-ci illere Geder”, (Redaktör: Süleyman Elyarlı) Bakü 1996.
- Azerbaycan Tarixi. 7 Cilt, C. III (XIII-XVIII. eserler). Bakü 2007.
- Bakıhanov Abasgulu Ağa, Gülistan-i İrem, Bakü 1951.
- Butkov P.Q., Материалы для новой истории Кавказа Часть 1, (Materiyalı Dlya Noviy İstoriya Kafkasyaa I his.)Sankt-petesburg 1869.
- _____ Материалы для новой истории Кавказа Часть 2, (Materiyalı Dlya Noviy İstoriya Kafkasyaa II his.).
- Mütellimov Dadaş, Hanlıklar Döneminde Kuzey Azerbaycan'ın Osmanlı ile İlişkileri, U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 8, S: 2, 2015 ss./pp. 155-177.
- Dubrovin N., Voenny Sbornik, *Poxod qrafa V.A.Zubova v Persiyu v 1796 qodu*, 1874.
- ELMİ ESERLER 2010, cild 32. Günay Talıbova, *Şeki Hanlığıyla Osmanlı İmpariyası Elageleri Tarixinden*, 2010.
- Garabaği Mirze Camal Cavanşir. Karabağ Tarixi. Bakü 1959.
- Garayev Elçin, *Azerbaycan VIII esir Rus ve Avropa Seyyahlarının Tesvirinde*, Bakü 2005.
- _____, *İrevan Hanlığı (1747-1828)*, Bakü 2010.
- Gökce Cemal, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul 1979.
- Haceli Şirinbey, *Şimal-Qerbi Azerbaycan: İngiloylar*, Bakü 2007.
- İbadov Ramin, “Şeki Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu ile İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. V, Ankara 2002.
- İsmayıl Mahmud - Bağırova Maya, *Şeki Hanlığı*, Bakü 1997.
- Kerim Ağa Fatih, *Şeki Hanlarının Müxteser Tarixi*, Bakü 1993.
- Leviatov V. H., *Oçerki iz İstorii Azerbaycana v XVIII. Veke*, (XVIII. Yüzyılda Azerbaycan Tarixinden Denemeler), Bakü 1948.

- Mahmudov Yakub - Şükürov Kerim, *Azerbaycan Diplomatıya ve Beynelxalg MÜNasebetler Tarixi 1639-1828*, 4 Cilt, C. I, Bakü 2009.
- Memmedov H. M., *Osmanlı İmperiyasının Harici Siyasetinde Azerbaycan Hanlıqları*, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Xeberleri, Tarix, Felsefe ve Huquq Seriyası, Bakü 1989.
- Mirze Adıgözel Bey, "Qarabağname", *Qarabağnameler*, I. Kitap, Bakü, Yazıcı 1989.
- Mustafazade Tofiq, *XVIII. yüzyl-XIX. Yüzyılın Evvellerinde Osmanlı- Azerbaycan MÜNasebetleri*, Bakü 2002.
- Markova O.P., *Rossiya, Zakafkazye i Mejdunarodniye Otnoşeniya v XVIII Veke*, Moskva 1966.
- Necefli Gezenfer, *Azerbaycan Tarixi Oçerkleri*, Bakü 2013.
- _____, *Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan Hanlıqlarıyla Siyasi Elageleri (XVII eserin II. yarısı)*, Monografi, Bakü 2002.
- Nuriyeva İrade, *Azerbaycan Tarixi*, (Eski Zamanlardan -21. Yüzyılın Başlarına Kadar), Bakü 2015.
- Süleymanov Mehman, *Gülüstan Müğavilesi (I ve II Hisse)*, Bakü 2014.
- Umudlu Umud, *Şimali Azerbaycan'ın Çar Rusyası Tarafından İşkali ve Müstemlekeçilik Aleyhine Mübarize (1801-1828)*, Bakü 2004.
- Yüksel İbrahim, "Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'ı İstilas ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu", *Kafkas Araştırmaları*, İstanbul 1988.

